

Makale türü: Araştırma makalesi	Article type: Research article
Geliş tarihi 30.06.2022	Submitted date
Kabul tarihi 18.08.2022	Accepted date
Elektronik yayın tarihi 31.08.2022	Online publishing date

Atıf Bilgisi / Reference Information

Kalinbayrak Ercan, A. & Kalkan Açıkkapı, D. (2022). Tokat'ta Bulunan 14. Yüzyıla Tarihlenen Bağımsız Türbeler Üzerine Mimari Bir Değerlendirme, *Journal of History School*, 59, 2271-2308.

TOKAT'TA BULUNAN 14. YÜZYILA TARİHLENEN BAĞIMSIZ TÜRBELER ÜZERİNE MİMARİ BİR DEĞERLENDİRME¹

Aygün KALINBAYRAK ERCAN² & Duygu KALKAN AÇIKKAPI³

Öz

Türkler'in Anadolu topraklarındaki hâkimiyeti sonrası Anadolu'da yaygınlaşan İslami anıt mezar geleneği ile çok sayıda türbe inşa edilmiştir. Türbeler, yaptırın kişinin ve/veya ailesinin genellikle gömülü olduğu küçük boyutlu ve kişiye özel yapılar olması sebebiyle, form, yapı malzemesi, yapım tekniği ve süsleme açısından çok çeşitlilik gösteren bir yapı tipi olmuştur. Bu çalışmada; inşa edildikleri dönemdeki olası kültürel etkilenmelerin türbe mimarisine yansımaları incelemek üzere, günümüzde Tokat şehir merkezinde bulunan bağımsız türbeler arasında inşası Tokat'ın İlhanlı hâkimiyetinde bulunduğu 14. yüzyıla tarihlenen Burgaç Hatun Türbesi, Erenler Türbesi ve Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi ele alınmıştır. Nitel araştırma yönteminden yararlanılarak oluşturulan bu çalışmada, seçilen türbelerin mimari ve sanatsal açıdan özellikleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Araştırma kapsamında literatür taraması yapılmış, Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden yapılarla ilgili belge, bilgi, çizim, fotoğraf ve raporlar temin edilmiş ve arazi çalışması yapılarak yapılar yerinde incelenmiş ve bugünkü durumları fotoğraflanarak kayıt altına alınmıştır. Sonuç olarak, Burgaç Hatun Türbesi, Anadolu'nun en erken altıgen türbelerinden biri olması ve Bizans mimarisinde yaygın olarak kullanılan taş-tuğla alması tekniği ve yonca biçimli süs çömlerlerinin uygulanmış olması dolayısıyla diğer iki türbeden farklılaşmaktadır. Erenler Türbesi'nin ise baldaken tipi türbelerin ilk örneklerinden biri olarak Anadolu'da İslamiyet öncesi ve sonrası yapı

¹ Makale yazımı yazar etki oranı: 1. yazar %50, 2. yazar %50.

² Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, aygun.ercan@gop.edu.tr, Orcid: 0000-0002-8365-7088

³ Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, duygu.kalkan@amasya.edu.tr, Orcid: 0000-0002-5463-1786

örneklerinin İran ve Orta Asya'dan gelen mimari ve sanatsal etkilerle yorumlanmış bir örneği olduğu anlaşılmaktadır. Tuğladan inşa edilmiş, yıldız planlı piramidal külahıyla dikkat çeken Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi ise doğu cephesinde yer alan barok karakterli pencere süslemesi ile özelleşmektedir. Bu üç türbe birlikte değerlendirildiğinde, Bizans mimarisi ve sanatı etkisi, Anadolu Selçuklu geleneklerinin devam ettirildiği ve 13. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekleşen Moğol baskısıyla Anadolu'ya gelmiş olan grupların sanatsal tesirleri altında kaldıkları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mimarisi, Türbe, Burgaç Hatun Türbesi, Erenler Türbesi, Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi, Tokat.

An Architectural Assessment of the 14th Century Free Standing Tombs in Tokat

Abstract

Following the Turkish conquest, many tombs were built in Anatolia as the Islamic monumental tomb architecture became widespread. Since tombs were small-scale and private structures in which the donors were usually buried with or without their family, monumental tombs became a building type with a wide range of variety in terms of form, building material, construction technique and decoration. In this paper, Burgaç Hatun Tomb, Erenler Tomb and Nurettin İbn-i Esentimur Tomb from Tokat city center, which are freestanding tombs dated to the 14th century when Tokat was under Ilkhanid rule, were examined in terms of their architectural features to assess possible cultural interactions in tomb architecture. In this study, which adopted qualitative research method, the architectural and artistic features of the selected tombs were examined comparatively. Within the scope of the research, a literature review was conducted, documents, information, drawings, photographs and reports related to the buildings were obtained from the Tokat Regional Directorate of Foundations, and the buildings were examined on-site, and their current conditions were photographed and recorded during the field study. As a result, Burgaç Hatun Tomb differs from the other two in terms of being one of the earliest hexagonal tombs in Anatolia and reflecting elements of Byzantine art and architecture, such as alternating brick-stone masonry and quatrefoil ceramoplastic decorations. Erenler Tomb is one of the first examples of baldachin-type tombs, reflecting an interpretation of pre- and post-Islamic architecture in Anatolia together with architectural and artistic influences from Iran and Central Asia. Nurettin İbn-i Esentimur Tomb, which attracts attention with its star-shaped pyramidal brick cone, is distinguished by its baroque window decoration on its eastern façade. An overall assessment shows that, all three tombs were under the influence of Byzantine architecture and art, the Anatolian Seljuk architectural traditions and the artistic influence of the groups that came to Anatolia following the Mongolian pressure that took place after the second half of the 13th century.

Keywords: Islamic Architecture, Tomb, Burgaç Hatun Tomb, Erenler Tomb, Nurettin İbn-i Esentimur Tomb, Tokat.

GİRİŞ

İslam kültüründe türbe geleneği 10. yüzyılda Horasan ve Türkistan taraflarında ortaya çıkmış, İran'da yayılmış, buradan Anadolu'ya ulaşmıştır (Daş, 2003, s. 3-9). Anadolu'da türbe inşası, Anadolu Selçuklu Devleti döneminde yaygınlaşmış, 13. yüzyılın ortasında gerçekleşen Moğol isyanının ardından Anadolu'da siyasi, dini, kültürel ve sosyal ortamın değişmesiyle artmıştır (Bates, 1971).

Türbeler, bireysel ve kamudan bağımsız yapılar olarak dönemin tipolojik kısıtlamalarını aşarak daha özgürce tasarlanmış, bulundukları yerin yerel ve kültürel gelenekleri ile kişisel beğeni ve tercihler doğrultusunda çok çeşitli örneklerinin türetildiği bir yapı tipi olmuştur.

11. yüzyıldan itibaren Türkler'in hakimiyetine girmiş olan Tokat, türbe mimarisinin çeşitlendiği önemli bir Anadolu kentidir. Tokat merkezde Anadolu Selçukluları ve Osmanlı dönemi arasına tarihlenen yirmiye yakın türbe⁴ bulunmaktadır. Bunların büyük bir kısmının münferit halde, bağımsız yapılar olarak tasarlandığı, geri kalanlarının ise zaviyelerin bitişiğinde yer aldığı görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Tokat merkezde günümüze ulaşmış bağımsız türbeler arasında 14. yüzyıla tarihlenen ve Tokat'ın İlhanlı hakimiyeti altında bulunduğu dönemle ilişkilendirilen Burgaç Hatun Türbesi, Erenler Türbesi ve Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi'nin mimari ve sanatsal özelliklerini değerlendirmektir.⁵ Bu türbeler daha önce birçok çalışmada irdelenmiş olsalar da üç türbeyi birlikte ele alarak dönemin mimari ve sanatsal özelliklerine odaklanan bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma ile Anadolu coğrafyasının siyasi dönüşümler içerisinde bulunduğu 14. yüzyılda Tokat'taki mimari ve sanatsal eğilimlerin İslami anıtsal mezar mimarisi özelinde irdelenmesi hedeflenmektedir.

Çalışma iki bölümde ele alınmış, birinci bölümde dönemin siyasi tarihi ve türbe mimarisi hakkında genel bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise çalışmaya konu olan üç türbe mimari ve sanatsal tesirler açısından ele alınmıştır.

⁴ Tokat merkezde yer alan diğer türbeler için "Tokat Merkez ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri"ne (2010) bakınız.

⁵ Çalışmanın konusu olan türbeler halk arasında ve bilimsel çalışmalarda farklı isimlerle anılabilmektedir. Bu çalışmada türbelerin "Tokat Merkez ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri"nde (2010) kullanılan isimlerine yer verilmiş, diğer isimleri ise ilgili bölümlerde belirtilmiştir.

YÖNTEM

Araştırmada kullanılan yöntem nitel araştırma yöntemidir. Öncelikle, çalışma konusu çerçevesinde incelenen yapılar olarak, Tokat kent merkezinde bulunan, 14. yüzyıla tarihlenen, günümüze iyi bir şekilde ulaşmış, bağımsız türbe yapıları belirlenmiştir. Alan araştırması ile bu yapıların günümüz durumları fotoğraflanarak kayıt altına alınmıştır. İncelenen yapılara ilişkin literatür taraması yapılmıştır. Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde yapılara ait rölöve ve restorasyon projelerine ilişkin belgelere ve fotoğraflara erişilmiş ve bu çalışmada kullanımları hususunda gerekli izinler alınmıştır. Fransız Kültür Bakanlığı'nın Fonds Albert Gabriel INHA, Médiathèque du patrimoine et de la photographie dijital arşivinden, çalışmada 21 numaralı görselde yer verilen Albert Gabriel'e ait tarihi fotoğrafın kullanım izni alınmıştır. Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden elde edilen belgeler ve alan çalışmasında edinilen gözlem ve fotoğraflardan birincil kaynak olarak, bu konuya ilişkin yapılan diğer bilimsel araştırmalardan ise ikincil kaynak olarak yararlanılmıştır. Arazi çalışmasından elde edilen verilerin analizi ve yorumlanması, araştırma konusu ve yapılarla ilgili daha önceden yapılan çalışmaların incelenmesi ve arşivlerden elde edilen belgelerin analizi ile mimari ve sanatsal etkilenmelerin türbe mimarisine yansması ortaya konularak, karşılaştırmalı olarak bir değerlendirme yapılmıştır.

1. Dönemin Siyasi Tarihi ve Türbe Mimarisi Üzerine

Bu bölümde, ilk kısımda çalışmanın yapıldığı Tokat kentinin, 11. ve 14. yüzyıllar arasındaki yönetim değişikliklerini içeren siyasi tarihi ele alınmıştır. İkinci kısımda ise, yapım maliyeti ve yapım süresi bakımından diğer yapı türlerine göre daha kolay bir şekilde inşa edilebilen, banisinin toplumun çeşitli kesimlerinden olabilmesi nedeniyle mimari dili çeşitlenebilen türbe yapılarının mimari üslubu, tipolojisi, inşa edilme sebepleri üzerinde durulmuştur.

1.1. Tokat ve Çevresinin 11. ve 14. Yüzyıllar Arası Siyasi Tarihi

Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan 1071 Malazgirt Zaferi sonrasında, Bizans hakimiyeti altında olan Anadolu topraklarını İslamiyet'in yayılması ve bu toprakların Türk yerleşimi haline gelmesi için emirlerine ikta olarak vermiştir. Bu süreçte Sivas, Tokat, Niksar, Amasya ve Kayseri çevresi Danişmend Gazi'ye verilmiş ve böylece bu bölgeler Danişmendli hakimiyetine girmiştir (Göde, 1987). Danişmendliler, 1080-1178 yılları arasında Sivas-Tokat bölgesinde hakimiyet kurmuş olup (Özaydın, 1993), bu süreçte Tokat, Emir Danişmend tarafından 1074 yılında egemenlik altına alınmıştır (Açıkel, 2012). 1175 yılında II. Kılıçarslan'ın (1155-1192) Danişmendliler üzerinde hakimiyet kurması ile

Tokat Anadolu Selçuklu Devleti hakimiyetine girmiştir. Tokat, 1184 yılında II. Kılıçarslan'ın büyük oğlu Rükneddin II. Süleyman Şah'ın yönetimine verilmiş; 1205 yılında Gıyaseddin I. Keyhüsrev, oğlu Alaeddin Keykubad'ı Tokat'a melik tayin etmiştir (Açıkel, 2012).

Anadolu'da çok sayıda beyliğin hakimiyeti sonucunda parçalı bir yönetim biçimi ve sürekli savaş tehditlerinin olması nedeniyle Anadolu Selçuklu Devleti gücünü koruyamamıştır. 1243 Köseadağ Savaşı sonrası Moğollar'a mağlup olan Anadolu Selçukluları idari yönetimden hemen çekilmemiş, bunun yerine Selçuklu sultanları iktidarda kalırken Moğollar çeşitli vilayetlere vali atamıştır (Bates, 1978, s. 23). Bu süreçte Anadolu Selçuklu Devleti'nin idari sisteminde, Anadolu dahil olmak üzere Yakındoğu'da fethedilen toprakları yönetmek amacıyla Moğollar tarafından 1256'da Tebriz merkezli kurulan İlhanlı Devleti'nin temsilcileri vezir ve üst düzey yöneticiler olarak hizmet vermeye başlamıştır (Yuvalı, 2000).

Süreç içerisinde İlhanlı Devleti mensubu vezir ve üst düzey yöneticiler göreve getirildiklerinde sıkı kontrollerin olmaması nedeniyle kendi çıkarları için çalışmalar yapmışlardır (Dalkesen, 2018, s. 149). İlhanlı Devleti'ni temsilen Vezir Muînüddin Süleyman Pervâne'ye Tokat ve çevresinin iktâ olarak verilmesiyle şehir, İlhanlı hakimiyetine girmiştir (Açıkel, 2012). 1258 yılında Tokat'a gelen Vezir Muînüddin Süleyman Pervâne, 1261 yılında IV. Kılıçarslan'ın veziri olmuştur. 1266 yılında edinmiş olduğu güç ve yakın ilişkiler sayesinde Sultan IV. Kılıçarslan'ın öldürülmesini ve yerine III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in çıkarılmasını sağlamıştır (Kesik, 2020). Vezir Muînüddin Süleyman Pervâne'nin 1277 yılında İlhanlılar'a karşı yapılan savaşta Memluklu Sultanı ile anlaşma yaptığının fark edilip idam edilmesi sonrasında İlhanlılar, Anadolu'yu idari ve askerî açıdan yakından takip etmeye başlamıştır. 1276 yılında Nureddin Cibril idaresinde bulunan Tokat, son Selçuklu hükümdarları devrinde muhtelif emirler tarafından yönetilmiştir. 1308 yılında Sultan II. Mesud'un ölümüyle Anadolu Selçuklu Devleti yıkılmıştır (Dalkesen, 2018, s. 149). İlhanlı valisi Timurtaş'ın 1327 yılında Mısır'a kaçması, ardından 1335 yılında Ebu Said Bahadır Han'ın vefatı ile Tokat Eretnalılar idaresine geçmiştir (Açıkel, 2012). Eretna Beyliği'nin veziri Kadı Burhanettin, 1381'de çıkan taht kavgaları sırasında Eretna Beyliği'ne son vermiş ve kendi adını taşıyan Kadı Burhanettin Devleti'ni kurmuştur. Kadı Burhanettin'in 1398 yılındaki ölümünün ardından Sivas, Kayseri ve Tokat Osmanlı hakimiyetine geçmiştir (Özaydın, 2001).

1.2. İslamiyet Sonrası Anadolu’da Türbe Mimarisi (12.-14. Yüzyıllar)

Anıt mezar geleneği tarih öncesi kültürlerdeki dolmenlerden Mısır piramitlerine, klasik dönemdeki anıtsal mezarlardan günümüze kadar tarih boyunca tüm kültürlerde çeşitlenerek karşımıza çıkmaktadır. Anadolu’da da çeşitli medeniyetlerden günümüze ulaşmış birçok anıtsal mezar yapısı bulunmaktadır. Türkler’in Anadolu’ya gelmesinden sonra da bu yapı çeşitliliği kültürel karşılaşmalar, malzeme farklılıkları ve yapım tekniği vb. etkilenmelerin de katkısıyla devam ettirilmiştir.

Önkal (1996, s. 1), türbenin İslam dünyasında Türkler tarafından yaygınlaştırılan bir yapı tipi olduğunu belirterek, İslami mezar anıtlarının kubbe, künbed, meşhed, makbere veya ravza gibi birçok isimle anıldığına, türbe kelimesinin ise daha kapsamlı olduğuna dikkat çekmektedir.

Türbe kelimesinin anlamı Arapça trb kökünden gelen turbat ,karpot" ربة kabir" sözcüğünden gelmektedir (Nişanyan, 2022). Grabar (1966) İslam dünyasında çeşitli amaçlarla mezar üzerine inşa edilen anma yapıları için kubbe ve kümbet (*qubbah* ve *gunbadh*), mezar için türbe (*turbah*), imam mezarları için imamzade, Sufi mezarları için veli ve marbat (*wali* ve *marbat*), kutsal sayılan bir kişinin mezarının bulunduğu yer için makam (*maqam*), kutsal sayılan bir kişinin şehit olduğu, defnedildiği yerlerdeki mezar ve türbeler için meşhed (*mashhad*) terimlerinin kullanıldığını belirterek bu çeşitliliğe dikkat çekmektedir.

Türbelerin mimari özellikleri incelendiğinde, kısmen zemin altında kalan kısımda dışarıdan erişilebilen bir kapısı olan ve kriptada olarak da adlandırılan mezar odaları; ana kısımlarında ise zemin seviyesinden başlayarak yapının formunu oluşturan odadan oluşan, konik ya da piramidal bir külahla örtülü bir mekanları bulunmaktadır. Türbelerin anıtsal ve yontulmuş olarak vurgulanan dikey formunun, mezar taşlarına benzerlik gösterdiğin belirden Bates (1971), Anadolu Selçuklu Dönemi’nde inşa edilen türbe yapılarının mimari formunda belirgin bir sembolizmin yer aldığını da söylemektedir. Bates, ayrıca, bu dönemde inşa edilen yapıların işlevini anlamak konusunda hiçbir zaman şüpheye düşülmeyeceğine, mezar mimarisinde kullanılan strüktürel elemanların çarpıcı bir biçimde birbirine benzer olduğuna ve çoğu yapının ortak bir tema çerçevesinde hafif değişiklikler içerdiğine değinmiştir (Bates, 1971, s. 74).

Bates (1971), anıtsal mezar yapılarının manevi ve sembolik yapılar olup içinde her zaman gömü bulunmayabileceğini belirtmektedir. Bates (1971), türbelerin İran’da bulunan anıtsal mezar formu ile Anadolu’da yer alan daha önceki geleneklerden gelen yapılar ve yerel yapım tekniklerinin de harmanlanmasıyla oluşturulan, Anadolu Selçuklu Dönemi’nde inşa edilen bir

anıtsal mezar türü olduğunu belirtmektedir. Bu anıt mezarların plan, gövde ya da üst örtülerinde görülen farklılaşmaların biçimsel açıdan çok çeşitlilik gösterdiği, bağımsız yapılar olarak inşa edildiği gibi, cami, medrese ya da zaviye gibi yapıların içerisinde ya da bitişiğinde yer aldığı da görülmektedir. Bu mezar yapıları, silindirik gövdeli dairesel, kare tabanlı, poligonal gövdeli altıgen, ongen, onikigen gibi çokgen planlı olarak çeşitlenmektedir.

İslamiyet sonrası Anadolu'da biçimsel açıdan türbe mimarisi, öncelikle 1150 yıllarında İran'daki Selçuklu mezar yapıları örnek alınarak gelişmiştir. Yapıda kullanılan mimari elemanlar sıklıkla yerel Anadolu öncüllerini sergilemekle birlikte, türbe olarak bilinen yapı sınıfının Anadolu'da İran öncesi bir prototipi bulunmamaktadır (Bates, 1971).

1220'li yıllardan itibaren batıya doğru artan Moğol istilaları sonucunda çeşitli gruplar Anadolu'ya taşınmıştır. Manevi liderler Doğu'dan güneybatı Asya'ya ve özellikle o zamanlar nispeten istikrarlı ve Moğol istilalarından etkilenmeyen Anadolu'ya gelmiştir. Bu insanlar, Anadolu'nun siyasi ve sosyal yapısına yeni boyutlar getirmiş ve bu durum da anıt mezar mimarisini etkilemiştir. 1250 yıllarında inşa edilen türbelerin sayısında ani bir artış ve mevcut tipler üzerinde yapılan varyasyonlarda zenginleşme meydana gelmiştir (Bates, 1971).

1300 yılına kadar inşa edilen ve Anadolu kentlerinde banisinin izini bırakan anıtların Anadolu Selçuklu hanedanı yönetici sınıfı, aileleri ve ileri gelenlerinden, İlhanlılar'ın topraklarının yönetimi kendilerine verilen ancak başında bulunmayan yöneticilerinden ve onların kendi yerlerine atadıkları valilerine kadar birçok farklı birey ve grup dinamiklerinin etkisi altında olduğu anlaşılmıştır (Blessing, 2017, s. 201). Moğollar sonrası Anadolu'da, 1330'lu yıllar sonrasında, önceki valiler, Sufi toplulukları (Sufi tarikatları) ve yerel Türkmen aşiretlerin başa geçmesiyle mimaride yerel etkilerin devam etmesi sağlanmıştır (Blessing, 2017, s. 201).

1150-1400 yılları arasında Anadolu'da çok sayıda türbe inşa edildiğine dikkat çeken Bates (1971), bu yapıların çok az bir kısmının kamu eliyle yapıldığını, çoğunlukla bireysel ya da grup olarak yaptırıldığını söylemekte ve türbelerin banilerinin dini amaçla, hayırseverlik ya da kendini yüceltme amacıyla kişisel bağışları doğrultusunda bu yapıları inşa ettirdiklerini belirtmektedir. Sultanlar, hanedan üyeleri, devlet adamları gibi yönetici kadrosunun inşa ettirdiği anıtsal nitelikteki yapılar, yaptıran kişinin ve ailesinin güçlerini göstermekte ve ailelerin prestijlerini artırmaktadır. İlhanlılarla birlikte dini ve sosyal çeşitliliğin artması, bölgesel ve kültürel gelişmelerin yaşanması türbe yapımına da yansımıştır. Anıt mezarlar, yalnızca yönetici sınıf ve hanedan üyeleri için değil,

din alimleri için de inşa edilmeye (Bates, 1971), türbe mimarisi ve süslemesinde İlhanlı etkileri görülmeye başlanmıştır.

Bates (1971), türbelerde yer alan kaligrafinin yalnızca tasarımındaki benzersiz soyut niteliği ile değil, aynı zamanda okur yazarlar için bir iletişim aracı olarak da kullanılabilmesi açısından önemli bir yere sahip olduğunu söylemektedir. Yazı hem süsleme hem de bilgilendirme açısından temsil edildiğinde, Hristiyan yapılarındaki ikonografik niteliklerle benzerlik göstermeye başlamıştır (Bates, 1971, s. 76). İthaf metinlerinde çoğu durumda türbe sahiplerinin isimleri, unvanları, ölüm tarihleri ve türbenin inşa tarihi yer almaktadır. Bu metinler, anıt mezarların tarihlendirilmesi ve sahiplerinin anlaşılması açısından toplumsal ve tarihi bir belge niteliğindedir. Bununla birlikte verilen tarihler mimari öğelerin kronolojik olarak sınıflandırılmasında yardımcı olmaktadır (Bates, 1971, s. 76).

Blessing (2017), I. Bayezid'in 1402 yılında Timur'a yenilmesi sonrası Osmanlı birliğinin bozulmasının, Orta ve Doğu Anadolu'da Moğol hakimiyetinin bitmesine rağmen yöneticilerin bir süre daha etkisini sürdürmesine neden olduğuna dikkat çekmektedir. Orta ve Doğu Anadolu'da Moğol egemenliği sona erse de yöneticiliği ele alan hanedanlar kendi hâkimiyet alanları içerisinde banilik süreçlerini devam ettirmiş, yerel mimarinin etkisi, yerel yapım teknikleri, yerel malzemenin kullanılması ile hâkimiyet sürdürdükleri şehirlerde anıtlar inşa etmeye devam etmişlerdir.

2. Tokat'ta 14. Yüzyıla Tarihlenen Bağımsız Türbeler

Yapılan literatür taraması sonucunda, Tokat kent merkezinde İlhanlı hakimiyeti esnasında inşa edilmiş olabileceği üzerinde durulan üç adet bağımsız türbe belirlenmiştir. Bu bölümde, Burgaç Hatun Türbesi, Erenler Türbesi ve Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi olarak anılan bu üç türbe, mimari ve sanatsal özellikleri ve detayları incelenerek karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

2.1. Burgaç Hatun Türbesi

Burgaç Hatun Türbesi Ali Paşa Mahallesi'nde, Gaziosmanpaşa Bulvarı üzerinde, Ali Paşa Camii'nin güneydoğusundaki arka avluda bulunmaktadır.⁶ Farklı kaynaklarda ayrıca Bulgaç Hatun, Burhaç Hatun, Bibi Hatun, Dudu Hatun Türbesi gibi isimlerle anılan türbe, 2000'li yıllara harap halde ve gövdenin büyük bir kısmı toprağa gömülü olarak ulaşmıştır (Görsel 1). 2005 yılında Tokat

⁶ Burgaç Hatun Türbesi tescil kararı 08.09.1978 / A.1273 (Akyüz, 2010, s. 41).

Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yapılan çalışmalarla türbenin etrafındaki yaklaşık 2 metrelik dolgu toprak kaldırılarak taban seviyesine ulaşılmış, yapıda sağlamlaştırma ve restorasyon çalışmaları yapılmış ve yapı yarı açık üst örtü ile doğa koşullarına karşı korumaya alınmıştır. Bugün dar bir koridorla çevrili olan türbenin giriş seviyesine merdivenlerle inilmektedir (Görsel 2).

Türbe, her kenarı yaklaşık 3,8 m olan altıgen bir tabana oturan tek katlı gövde ve kubbeli üst örtüden oluşmaktadır (Görsel 3). Yapının inşasında kesme taş, kaba yonu taş ve tuğla kullanılmıştır. Gövde kaba yonu taştan inşa edilmiş olup iki renkli düzgün kesme taşla kaplanmıştır. Mevcut yapıdaki kesme taş kaplamanın büyük kısmı yapıya onarımlar sırasında uygulanmıştır. Taş sıralarının arasına düzensiz aralıklarla birkaç kez üç sıra tuğla dizilmiştir (Görsel 4).

Gövdenin üst kısmı tuğla ve pencerelerle hareketlendirilmiştir. Her cephede dikey dizilmiş tuğlalardan oluşturulan sağır kemerlere yer verilmiş ve kemerlerin içine cepheyi ortalayacak şekilde birer adet dar ve kemerli pencere yerleştirilmiştir (Görsel 5, 6). Tuğla kemerlerin alt ve üstüne birer sıra pişmiş topraktan yonca biçimli süsleme öğeleri harç içine yerleştirilerek dizilmiştir (Görsel 6, 7). Kasnaktan itibaren yaklaşık 4 m iç yüksekliğe ulaşan kubbe taş ve tuğla almaşık duvar tekniği ile inşa edilmiştir. Her cephede gövdeden kubbeye geçiş, tuğladan inşa edilmiş üçgen alınlıklarla vurgulanmıştır (Görsel 8). Cephelerin hepsinde aynı mimari ve dekoratif öğelerin tekrarlandığı görülmektedir. Kuzey cephede bulunan ve yapının içine girişi sağlayan kapı dışında mimari özellikleriyle farklılaşarak öne çıkan bir cephe bulunmamaktadır.

Cephedeki tuğla kemerler türbe içinde vurgulanarak kasnakta belirginleştirilmiştir (Görsel 9). Gövdeden kubbeye geçiş, bu kemerler arasında kalan boşluklara uygulanmış olan pendentiflerle sağlanmıştır. İç mekân tamamen sıvanmış olup pencereli ve kemerli kasnak dışında mekâna hareket katan bir diğer öğenin, girişin karşısında, güney duvarda bulunan yarım daire tabanlı ve süslemesiz mihrap nişi olduğu görülmektedir (Görsel 9).

Türbeye ait bir kitabe bulunmadığından türbenin kime ait olduğu ya da yapım tarihi hakkında kesin bilgiye erişilememiştir. Türbenin banisi olduğu iddia edilen Burgaç Hatun'un kim olduğu hakkında tarihi kaynaklardan herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Türbenin aynı zamanda Bibi Hatun Türbesi olarak anılmasından yola çıkılarak, tarih yazarı İbn Bibi'nin annesi ve Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı I. Alaeddin Keykubad'ın Münecim Başlı olan Bibi Hatun'a ait olabileceği öne sürülmüşse de henüz bunu kanıtlayacak herhangi bir veri elde edilmemiştir (Bekmez, 2016, s. 156-157; Kara, 2019, s. 58-59).

Yapım tarihi tam olarak bilinmeyen türbe, yapım tekniği değerlendirildiğinde 14. yüzyıla tarihlenmektedir. Roma Dönemi'nde taş ve tuğla sıralarının birlikte kullanıldığı *opus mixtum* adı verilen duvar örgüsü tekniğinin devamı niteliğinde olan taş-tuğla almasıklığı, Bizans mimarisinde yüzyıllar boyunca kullanılmış bir yapım tekniğidir (Adam, 2005, s. 277-288; Bardill, 2008, s. 337-339). Anadolu Selçuklu mimarisinde uygulanmamış olan taş-tuğla almasıklığının Batı ve Orta Anadolu'da 14. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başladığını belirten Arık (1967, s. 93), bu nedenle türbenin bu yüzyıldan daha önce yapılmamış olabileceğini öne sürmektedir.⁷ Kutlu (2017, s. 136), 14. yüzyılda, Erken Dönem Osmanlı mimarisinde bu tekniğin yaygınlaşmasını, Batı Anadolu'ya hâkim olmaya başlayan Osmanlı Devleti'nin Bizans mimarisi etkisinde kalmasıyla açıklamaktadır. Tokat aynı dönemde İlhanlı hakimiyetindedir. Tokat ve çevresinin, önceleri önemli Bizans yerleşimlerine ev sahipliği yaptığı göz önüne alındığında, Burgaç Hatun Türbesi'nin mimarisinde kullanılan taş-tuğla almasıklığı tekniği, o dönemler Tokat'ta mevcut olan Bizans mimarisinden etkilenilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Burgaç Hatun Türbesi plan şeması ile çalışmada değinilen diğer türbelerden ayrılmaktadır. Bunun yanı sıra türbe, altıgen plan tipi ile Tokat'ta günümüze ulaşan tek örnek olarak bilinmektedir (Aksulu, 2012, s. 206). Anadolu Selçuklu türbelerinde başta sekizgen ve onikigen olmak üzere poligonal plan tipi yaygın olarak uygulanmış, ancak henüz altıgen plana sahip bir türbeye rastlanmamıştır (Arık, 1967, s. 67-72; Önkol, 1996). Altıgen planlı türbelerin 15. yüzyıldan itibaren sayıca arttığını belirten Arık (1967, s. 95), bu bakımdan 14. yüzyıla tariheddiği Burgaç Hatun türbesinin altıgen plan tipine sahip türbelerin öncülerinden olduğunu vurgulamaktadır.

Burgaç Hatun Türbesi, cephede tuğla kemerlerin etrafında tekrarlanan yonca biçimli süs çömllekleri ile de dikkat çekmektedir. Bu süs çömlleklerinin örneklerine Tokat ve çevresinde yapılan çeşitli çalışmalarda rastlanmıştır. Örneğin, Almus'taki Dumanlı yaylasında bulunan bir kilise kalıntısında, Komana'da yürütölen arkeolojik çalışmalarda açığa çıkarılan 11. ve 12. yüzyıla ait iki Orta Çağ kilisesi kalıntısında, Komana antik kenti çevresinde yapılan yüzey araştırmalarında, Niksar'ın Gökçeoluk Köyü ve Almus'un Çevreli Beldesi Yıldızlı Mezrası Kaplanlı mevkiinde kaçak kazı sonrası Tokat Müzesi tarafından yapılan çalışmalarda benzer tipte süsleme öğelerine rastlanmıştır.⁸

⁷ Yavi (1986, s. 50) ise herhangi bir açıklama sunmadan türbeyi 13. yüzyıla tarihlemektedir.

⁸ Bu buluntulara dair referanslar için Ermiş (2019, s. 197-197) tarafından konu hakkında yapılmış detaylı çalışmaya bakınız.

Benzer tipte yonca biçimli süsleme öğelerine İstanbul'da Tekfur Sarayı ve Saint Benoit kilisesinde, Amasra'daki Kilise Mescidi'nde ve Manisa'daki Sardis antik kenti E kilisesinde rastlanmış, ayrıca benzer örnekler Kefken, Çorum Mecitözü ve Ankara Gündül'de bulunmuştur (Ermiş, 2019, s. 197; Eyice, 1961, s. 26). Anadolu dışında ise bu süsleme öğeleri Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya, Sırbistan ve Romanya gibi Balkan ülkelerinde özellikle 12. ve 14. yüzyıllar arasına tarihlenen bazı kiliselerde görülmektedir.⁹ Buradan yola çıkarak, nasıl ortaya çıktığı ve yayıldığı kesin olarak bilinmese de bu süsleme biçiminin Bizans mimarisinde kullanılan bir öğe olduğu anlaşılmaktadır (Ermiş, 2019, s. 198; Eyice, 1961, s. 27-28). Burgaç Hatun Türbesi'nin cephelerinde bulunan yonca biçimli süsleme öğelerinin Bizans sanatı etkisi altında olduğunu vurgulayan Eyice, yapıdaki süsleme öğelerinin devşirme olarak kullanılmış olabileceğini de öne sürmüştür (Eyice, 1961, s. 27-28).

2.2. Erenler Türbesi

Erenler, diğer adıyla Kiçi Hatun Türbesi,¹⁰ Tokat kalesinin güney eteklerinin üst kesiminde yer alan ve Danişmendliler Dönemi'nden itibaren mezarlık olarak kullanılmaya devam ettiği düşünülen Erenler Mezarlığı'nın girişi karşısında bulunmaktadır (Görsel 10).¹¹ Günümüze oldukça harap halde ulaşmış olan türbeye ait rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından hazırlanmış ve türbe 2009 yılında restorasyon geçirmiştir (Akyüz, 2010, s. 57) (Görsel 11).

İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından okunmuş ancak bugün kayıp olan kitabesine göre türbenin 1310 yılı Kasım ayında vefat eden Hacı Hızır Bek Bahadır'ın kızı Kiçi Hatun'a ait olduğu bilinmektedir (Uzunçarşılı, 1927, s. 55). Hacı Hızır Bek Bahadır ya da kızı Kiçi Hatun hakkında tarihi bilgi olmamakla birlikte kitabeden elde edilen tarih bilgisine dayanarak türbe İlhanlı devrine atfedilmektedir (Kılıcı, 2007, s. 43).

Yaklaşık olarak 5,25 x 5,30 m ölçülerindeki kare planlı türbe, gövde ve üst örtü olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır (Görsel 12).¹² Gövdenin dört cephesine sivri kemerli açıklıklar açılarak türbe, dört adet L formunda ayak

⁹ Örnekler ve referanslar için bkz. Ermiş (2019, s. 196-197).

¹⁰ Erenler Türbesi tescil kararı 08.09.1978 / A.1273 (Akyüz, 2010, s. 57).

¹¹ Erenler Mezarlığı tescil kararı 16.08.1989 / 461. (Akyüz, 2010, s. 248).

¹² Akın restorasyon sırasında türbenin toprak altında kalan kısmında tonozlu bir kriptaya yani mezar odasının açığa çıkarıldığını belirtir (Akın, 2009, s. 71). Tokat Merkez ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri'nde, toprak altında kaldığından türbenin mezar odasına ya da sandukasına ulaşamadığı belirtilmektedir (2010, s. 57). Kripta, Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından hazırlanan projelerde belirtilmemiştir. Bkz. Görsel 12.

üzerine oturtulmuştur (Kılıcı, 2007, s. 42) (Görsel 10, 12). Kesme taştan inşa edilmiş olan kemerler dışta üç silme ile süslenmiş olup ortadaki silme yere kadar üç kollu yarım yıldızla bezenmiştir (Kılıcı, 2007, s. 169) (Görsel 13, 14, 15). Kemerlerde uygulanan silmeler Anadolu Selçuklu mimarisinde yaygın olarak kullanılmış bir uygulama olup oyma yarım yıldız da sıkça tekrarlanmış bir süslemedir (Ögel, 1966, s. 93). Özellikle portal süslemesinde kullanılan yarım yıldız oymalar Niğde Alaaddin Camii, Amasya Gökmedrese, Aksaray Ağzıkara Han, Konya Zazadin Han, Konya Sırçalı Medrese gibi 13. yüzyıl Anadolu Selçuklu yapılarının portallerinde görülmektedir (Ögel, 1966, s. 14, 27, 37 44).

Erenler Türbesi'nin tüm cepheleri aynı şekilde süslenmiş olup, süsleme açısından öne çıkan bir cephe bulunmamaktadır. Gövde ayakları moloz taştan, gövdenin üst kısmı tuğladan inşa edilmiş, dış cephe ise kesme taş ile kaplanmıştır (Görsel 10, 16, 17). Restorasyon öncesi türbenin dış kaplamasının sadece 3-4 sırası günümüze ulaşmıştır (Görsel 11).

Türbenin üst örtüsü, kubbe ve kubbenin dışını örten piramidal külahtan oluşmaktadır. Kare plandan kubbeye geçilirken kübik gövdenin köşeleri kemer üzengi seviyesinde iki yönlü pahlanarak, bir başka deyişle Türk üçgenleri kullanılarak, sekizgen bir kasnak oluşturulmuştur (Kılıcı, 2007, s. 156) (Görsel 17, 18). Kasnakta her kemerin üzerine denk gelecek şekilde sivri kemerli nişlere yer verilmiştir (Görsel 17, 18). Kubbe kasnağı ve kubbe de üst gövde gibi tuğla olup (Görsel 18, 19), orijinali günümüze ulaşmamış olan külah, restorasyon sırasında kesme taştan inşa edilmiştir.

Yapının restorasyon öncesi durumu üzerinden yorum yapan Kılıcı (2007, s. 42), sekizgen kasnak ve Türk üçgenleriyle oluşturulmuş geçiş sisteminin iki türbede de bulunmasından dolayı Erenler Türbesi'yle Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi'nin benzer olduklarını, bu nedenle Erenler Türbesi'nin üst örtüsünün de piramidal külah olabileceğini söylemektedir. Nitekim, restorasyon sırasında Erenler Türbesi'nde de Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi'nde olduğu gibi külah şeklinde üst örtü uygulanmış, kübik gövde ile sekizgen kasnağın birleşiminde köşelerde oluşan boşluklara üçgen prizma şeklinde dış tromplar yerleştirilmiştir.¹³

Erenler Türbesi, baldaken tarzı türbeler kategorisine girmektedir. Kılıcı (2007, s. 19), baldaken tarzı türbeleri “kareden çokgene çeşitli plan özellikleri gösteren, üst örtüsü ayak ve sütunlarla taşınan üstü kapalı, yanları açık türbeler”

¹³ Bu uygulama ile detaylı bilgi için ilgili bkz. 2.3. Bölüm, Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi.

olarak tanımlamaktadır.¹⁴ Baldaken kelimesi, Farsça çār-tāk (Čahārtāq) kelimesinin yerine kullanılmaktadır (Canbulat, 2021, s. 9).¹⁵ Kelime anlamıyla “dört kemer” anlamına gelen çār-tāk, en temel tanımıyla, dört köşesinde yer alan sütunların arasında kemer ya da kısa beşik tonoz bulunan, tromplar üzerine oturtulmuş bir kubbe ile örtülü, kare planlı yapı birimini ifade etmektedir (Huff & O’Kane, 1990). Kökeni MÖ geç 3.-erken 2. binyıl Mezopotamya mimarisi ile ilişkilendirilen çār-tāk, Sasani İmparatorluğu döneminde (MS 224-651) İran’da yaygınlaşmıştır (Huff & O’Kane, 1990). İslamiyet öncesi yaygın olarak kullanılan bu yapı biriminin tam olarak ne zaman İslam mimarisinde kullanılmaya başlandığı bilinemese de zamanla İran mimarisinde eyvandan sonra en çok kullanılan mimari form olmuş, cami, türbe, saray ve bahçe pavyonlarında sıklıkla kullanılmıştır (Huff & O’Kane, 1990). İran ve Orta-Asya’da bulunan çār-tāk formundaki türbelerin en erken tarihlileri 10. yüzyıla kadar gitmektedir (Huff & O’Kane, 1990).

Anadolu’da baldaken formun ilk örnekleri Roma Dönemi mezar anıtlarında görülmektedir (Eliüşük, 2016). Bizans Dönemi’nde kilise mimarisinde kullanılan baldaken, Anadolu Selçukluları devrinde kervansarayların köşk mescitlerinde yaygın olarak kullanılmış ancak türbe yapımında uygulanmamıştır (Kılıcı, 2007, s. 28-29). Günümüze ulaşmış en eski baldaken tipi türbeler, 14. yüzyıla, dolayısıyla Anadolu Selçuklu Devleti’nin yıkılmasını takip eden Beylikler Dönemi’ne tarihlenmektedir (Kılıcı, 2007). Bu anlamda Erenler Türbesi, erken dönem baldaken tipi türbeler arasında yer almaktadır.

2.3. Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi

Halk arasında Sivri Tekke olarak bilinen Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi, Tokat merkezde, Gazi Osman Paşa Bulvarı üzerinde bulunmaktadır. Bugün yol seviyesinin altında kalmış olan türbe, bir peyzaj düzenlemesi içerisinde yer almaktadır (Görsel 20, 21).¹⁶ Kaynaklarda ayrıca Nureddin bin (ibn) Sentimur Türbesi olarak anılan türbe, 1935 yılında onarım geçirmiştir (Karagülle ve Savuran, 1931-1955, aktaran Bilgen, 2014, s. 308).

¹⁴ Fransızca “baldaquin” kelimesinin okunuşu olan baldaken, İtalyanca Bağdad ipeği anlamına gelen “baldacchino” kelimesinden türemiştir (Kılıcı, 2007, s. 18).

¹⁵ Canbulat (2021, s. 9) çār-tāk kelimesinin zamanla bir ahşap yapı anlamına gelen çardak kelimesine dönüştüğünü, bu nedenle ayaklarla taşınan, üstü kapalı, yanları açık yapı tipi için Fransızca’dan “baldaken” kelimesinin devşirilmiş olabileceğini vurgular. Canbulat (2021, s. 10), Prof. Dr. Ömer İskender Tuluk’la yaptığı görüşmeden edindiği bilgiye göre baldaken teriminin “kubbeli çardak” olarak Türkçeleştirildiğini de belirtir.

¹⁶ Nureddin İbn-i Esentimur Türbesi tescil kararı 14.09.1984 / 379 (Akyüz, 2010, s. 88).

Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi, her bir kenarı dıştan yaklaşık 6,5 m genişliğinde olan kübik bir gövde ve üst örtüden oluşmaktadır (Görsel 22).¹⁷ Moloz taştan inşa edilip kesme taşla kaplanmış olan gövdenin güney cephesinde bir portal, diğer üç cephesinde ise birer adet demir parmaklıklı ve ahşap çerçeveli pencere bulunmaktadır. Portalde, hafif konkav bir silmeyle çerçeve içine alınmış olan kapı boşluğu iki renkli taşlardan örülmüş basık bir kemere sahip olup (Aslanapa, 1989, s. 196) (Görsel 23), girişin üstündeki tek satırlık Arapça kitabe “Her nefis ölümü tadacaktır” anlamına gelen ayet (Al-i İmran 3/185) yazılmıştır (Demircan, 2007, s. 257). Kuzey ve batıdaki pencereleri sade olarak düzenlenmiş olan türbenin kuzey penceresi tamamen süslemesizken, batıdaki pencere boşluğunun iki kenarında birbirine dolanmış üç şerit oymalı iki sütunçe kabartması bulunmaktadır (Görsel 24).

Gövdenin en dekoratif ögesinin, doğu cephedeki hacet penceresi olduğu görülmektedir (Görsel 25). Oyma yarım yıldız süslemeli bir bordürle üç yönden çevrelenmiş olan pencere iki yanında birer sütunçe bulunan sivri kemerli bir niş içine alınmıştır. Sütunçelerin palmetlerle süslenmiş başlıkları ve kaideleri yerlerinde bulunurken sütunları günümüze ulaşmamıştır. Oyma yarım yıldız süslemeli bordür ve sivri kemer arasında kalan üçgen satırların her birinin köşesinde birer adet pişmiş topraktan yapılmış dekoratif blok bulunmaktadır. Güneydeki blok zarar görmüş durumda iken, kuzeydeki blokta yüksek kabartma şeklinde yapılmış palmet motifi görülmektedir. Sivri kemerin iç kısmında, üzeri palmet dizisi ile süslenmiş bir sivri kemer daha bulunmaktadır. Bu kemerin alınlığında mermere kazınmış iki sıra halinde Arapça bir kitabe yer almaktadır. Kitabeye göre türbenin, 1314 yılı, Mart ayında vefat eden Emir Nurettin İbn-i Esentimur’a ait olduğu anlaşılmaktadır (Karagülle ve Savuran, 1931-1955, aktaran Bilgen, 2014, s. 307). Moğol emirlerinden biri olabileceği iddia edilen türbe sahibi hakkında başka bilgi bulunmamaktadır (Önkal, 1996, s. 304).

Dikdörtgen formdaki pencere açıklığının köşelerine, batı penceredeki iki sütunçe kabartmasının benzerleri yerleştirilmiştir. Bu sütunçeler pişmiş topraktan yapılmış dikdörtgen biçimdeki pencere lentosunu taşımaktadır. Zincir geçmelerden oluşan bir bordür, pencere boşluğunun etrafındaki sütunçeler ve toprak bloğun etrafını sararak bir çerçeve oluşturmaktadır.

Pencere lentosu olarak işlev gören pişmiş toprak blok zengin bir süsleme ile kaplanmıştır. Bu süslemenin, yapı üzerinde bulunan en görkemli dekoratif öge olduğu görülmektedir (Görsel 26). Bloğun içine yapılan kemer şeklindeki

¹⁷ Arık (1967, s. 76), türbenin altında, içine girilemeyen bir mezar hücresi yani kriptadan bahseder. Erenler türbesinde olduğu gibi Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi’nin Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından hazırlanan röleve projesinde kriptanın belirtilmemiştir. Bkz. Görsel 22.

düzenlemenin üzerine Selçuklu neshiyle kabartma biçimde Firdevsi'nin Farsça bir dörtlüğü yazılmıştır (Demircan, 2007, s. 257). Köşelerde iri rumi kabartmalar, alınlıkta ise yüksek kabartma şeklinde yapılmış iri palmet ve filizler bulunmaktadır.

Anadolu Selçuklu mimarisi taş süsleme sanatında alçak kabartmalı geometrik desenler ile bitkisel figürlerin yaygın olduğu bilinmektedir (Ögel, 1966, s. 75-103). Ancak 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren süslemede bitkisel figürlerin daha çok kullanıldığı ve kabartmaların dolgunlaşarak barok bir karakter kazandığı görülmektedir (Öney, 1992, s. 10). Bu üslubun oluşmasında Moğol baskısı sonrası Anadolu'ya taşınan dini, tasavvufi ve sanatsal akımların ve göç eden sanatçıların etkisi olduğu düşünülmektedir (Bekmez, 2022, s. 193-199; Şaman Doğan, 2003).

Anadolu Selçuklu mimarisinde yaygın olarak kullanılan süslemelerden yarım kollu oyma yıldız, zincir geçmeler, palmet ve rumi motifleri (Ögel, 1966), Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi'nin doğu penceresinin süslemesinde uygulanmıştır. Öte yandan, pişmiş toprak bloklarda uygulanan yüksek kabartmalı bitkisel bezemeler ise barok akımın uygulandığını böylece dönemin sanatsal akımlarının izlendiğini göstermektedir. Öte yandan Demircan (2007, s. 258), süslemeli pişmiş toprak blokların Anadolu mimarisinde ender kullanıldığını, bu işçiliğin kökeninin İran ve çevresinden geldiğini belirtmektedir. Ticaret yollarının kesişimde bulunan ve zengin tarım alanlarıyla yerleşime müsait olan Tokat, Moğol baskısı sonucu oluşan göçlerden etkilenmiştir (Demircan, 2004, s. 108). Bu nedenle Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi'nin süsleme detaylarının Tokat'a doğudan gelen ustaların elinden çıkmış olabileceği düşünülmektedir (Demircan, 2004, s. 108).

Türbenin üst örtüsü içte kubbe ve dışta onu örten, tuğladan örülmüş yıldız planlı piramidal bir külahdır (Görsel 22, 27). Koshenova (2016), yıldız planlı piramidal külahın uygulandığı bilinen en eski örneğin Kazakistan'ın Talas şehrinde bulunan ve 11. yüzyıla tarihlenen Babacı Hatun Türbesi olduğunu belirtmektedir. Erken Dönem Karahanlı Mimarisi örneklerinden olan yapıda uygulanmış olan bu üst örtü sistemi, daha sonraları Selçuklu türbe mimarisinde yer bulmuştur (Koshenova, 2016). Gövdeden külahı geçiş yine tuğladan inşa edilmiş sekizgen bir kasnak ile sağlanmıştır (Görsel 27). Yapının içinde kubbeye geçişte köşeler pahlanarak Türk üçgenleri oluşturulmuştur (Görsel 22). Kasnağın cephelere denk gelen yüzlerinde, cephelerin ana aksı hizasında yuvarlak kemerli nişler yerleştirilmiştir.

Kübik gövde ile sekizgen kasnağın birleşiminde köşelerde oluşan boşluklar üçgen prizma şeklinde dış tromplarla doldurulmuştur (Önkol, 1996, s.

302). Arık (1967, s. 95), bu yapım sisteminin 13. yüzyılın ikinci çeyreğinde ortaya çıkıp 14. yüzyılda bölgede yaygınlaştığını, ilk örneğin ise yine Tokat'ta bulunan ve 1234 yılına tarihlenen Ali Tusi Türbesi'nde uygulanmış olduğunu belirtmektedir. Restorasyon sırasında benzer formun uygulandığı Erenler Türbesi'nin soyulmuş üst örtüsünün restitüsyonu yapılırken de bu iki türbenin referans olmuş olabileceği düşünülmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İslam mimarisinde anıt mezar geleneğinin Türkler'in Anadolu'ya gelmesinden önce İran ve Orta Asya başta olmak üzere Müslüman ülkelerde yaygın bir şekilde uygulandığı belirtilmektedir (Grabar, 1966). Anadolu'nun Türkleşmesi ile İslami anıt mezarlar Anadolu'da da yayılmaya başlamış, 13. yüzyılda başlayan Moğol baskısının ardından ise sayıca çoğalmıştır (Bates, 1978, s. 24). Bates (1978, s. 25, 29), bu artışın arkasında Moğol istilasıyla doğudan batıya doğru sürülen dervişlerin ve müritlerin Anadolu'ya gelerek dini entelektüel ortamı etkilemeleri olduğunu söylemektedir. Öte yandan, aynı göç dalgasıyla gelen yapı ustaları ve sanatçılar mimari ve süsleme biçimlerinde etkili olmuşlardır (Bekmez, 2022; Şaman Doğan, 2003). Köseadağ savaşıdan sonra Anadolu'da hâkimiyet kuran Moğol asıllı İlhanlı Devleti de Anadolu'nun doğu ile etkileşimini sürdürmüştür. Moğol etkisiyle başlayan bu yeni akım, Anadolu'daki mimari ve sanatsal geleneklerle harmanlanarak 13. yüzyılın ikinci yarısı ve 14. yüzyılın başlarında, türbe mimarisini de içine alacak şekilde dönemin mimarisinde oldukça etkili olmuştur.

Bu çalışma kapsamında incelenen ve 14. yüzyıla tarihlenen, Tokat'taki Burgaç Hatun, Erenler ve Nurettin İbn-i Esentimur Türbeleri'nin dönemin mimari ve sanatsal detaylarını yansıttıkları görülmektedir. Kitabelerine göre, Erenler ve Nurettin İbn-i Esentimur Türbeleri sırasıyla, 1310 yılında vefat eden Hacı Hızır Bek Bahadır'ın kızı Kiçi Hatun ve 1314 yılında vefat eden Emir Nurettin İbn-i Esentimur'a atfedilmiştir. Kitabelerinde bulunan tarihler türbelerin tarihlenmesini mümkün kılmakta, türbelerin mimari ve dekoratif özellikleri ise bu tarihlemeyi desteklemektedir. Kitabesi bulunmayan ve halk arasında Burgaç Hatun Türbesi olarak bilinen türbe ise, yine mimari ve dekoratif özellikleri ile 14. yüzyıla tarihlenmektedir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden günümüze ulaşan türbe kitabelerinden anlaşıldığı üzere 1250 yılı öncesi inşa edilen erken dönem İslami anıtsal mezarların neredeyse tamamının yönetici üst sınıfa ait olduğu anlaşılmaktadır (Bates, 1971, s. 78-80; 1978, s. 25). Moğol istilası sonrası yaptırılan mezar yapılarının ise yöneticilerin yanı sıra dini kanaat önderleri, düşük rütbeli yöneticiler ve askerler gibi farklı sosyo-kültürel düzeylerden gelen

sosyal gruplara atfedildiği görülmektedir (Bates, 1971, s. 81-82; 1978, s. 25). Bu durum, çalışmada incelenen türbelerin olası sahipleri Burgaç Hatun, Hacı Hızır Bek Bahadır'ın kızı Kiçi Hatun ya da Nurettin İbn-i Esentimur gibi halk arasında bilinen ya da türbelerin kitabelerinde adı okunan ancak haklarında bilgi bulunmayan kimselerin neden günümüze ulaşan başlıca tarihi kaynaklarda yer almadığının bir açıklaması olabileceğini düşündürmektedir.

Çalışma konusunu oluşturan Burgaç Hatun, Erenler ve Nurettin İbn-i Esentimur Türbeleri'nin her biri mimari ve dekoratif öğelerinin kendine özgü özellikleriyle öne çıkmaktadırlar.

Burgaç Hatun Türbesi, Anadolu'nun en erken altıgen planlı türbelerinden biri olması ile özelleşmektedir. Altıgen planlı türbelerin 15. yüzyıldan itibaren sayıca arttığını belirten Arık (1967, s. 95), bu bakımdan 14. yüzyıla tarihlenen Burgaç Hatun türbesinin altıgen plan tipine sahip türbelerin öncülerinden olduğunu vurgulamaktadır. Burgaç Hatun Türbesi gibi 14. yüzyıla tarihlenen altıgen planlı türbelere örnek olarak Kayseri'deki Suyu Kanmış Hatun Türbesi ile Nevşehir Ürgüp'teki Taşkın Paşa (Damsa) Külliyesi içinde bulunan Hızır Bey Türbeleri verilebilir. Kitabesi bulunmayan türbelerin her ikisi de kesme taştan inşa edilmiş olup, altıgen planlı, baldaken kuruluşlu, sivri kemer açıklıklı ve piramidal külahlıdır. Süslemesi olmayan Suyu Kanmış Hatun Türbesi'nin saçak altında, Ali İmran Suresi'nin 18-21. ayetlerinin bulunduğu bir kitabe şeridi bulunmaktadır (Özbek & Arslan, 2008, s. 452). Kılıcı, Selçuklu ve Beylikler Dönemi'nde görüldüğünü iddia ettiği bu yazı kuşağına dayanarak türbeyi 14. yüzyıla tarihlemekte ve İlhanlı Devri'ne atfetmektedir (Kılıcı, 2007, s. 47-48). Kayseri Kültür Envanterinde türbe, plan tipi ve Kayseri çevresindeki benzer yapılara bakılarak 14. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlenmektedir (Özbek & Arslan, 2008, s. 452-453). Karamanoğulları ya da Eretna Beyliği'ne atfedilen Hızır Bey Türbesi ise türbe içinde bulunan ve Hızır Bey'e ait olan en erken tarihli sandukanın kitabesine göre 1351 yılına tarihlenmektedir (Altın, 2019, s. 385; Kılıcı, 2007, s. 48-50). Genel olarak sade bir süslemeye sahip olan Hızır Bey Türbesi'nin güney cephesindeki kemer açıklığında, Anadolu Selçuklu mimarisinde görülen silme, mukarnas, sütunçe ve kabara gibi dekoratif öğelerle taç kapı vurgusu yapılmıştır (Uykur, 2003, s. 64-65). Anadolu türbe mimarisinde altıgen plan tipinin öncülerinden olan bu üç türbe karşılaştırıldığında, Burgaç Hatun Türbesi, kapalı gövde formu ve Bizans mimarisi ve sanatı ile ilişkilendirilen süsleme biçimiyle, baldaken kuruluşlu ve genel olarak Anadolu Selçuklu sanatından etkilenildiği görülen süslemelere sahip olan diğer iki türbeden ayrılmaktadır.

Burgaç Hatun Türbesi'nin inşa ve süslemesinde Bizans mimarisinde yaygın olarak kullanılan taş-tuğla almaşık tekniği ve yonca biçimli süs çömlerinin uygulanmış olması, Bizans mimarisi ve sanatı etkisini göstermektedir. Bates'in (1978, s. 31) dikkat çektiği gibi, 14. yüzyıldan itibaren Anadolu'daki İslam mimarisinde etkili olmaya başlayan Bizans mimarisi, İslam mimarisinin ve dolayısıyla da türbe mimarisinin İran başta olmak üzere Doğu'nun etkilerinden farklılaşmasına sebep olmuştur. Bugün kayıp olan kitabesine göre 1385 yılında ölen Mehmed Bin Malkoç'a ait Gebze'deki Malkoçoğlu Mehmet Bey Türbesi de taş-tuğla almaşık tekniğinin kullanıldığı 14. yüzyıl türbelerindendir (Seçkin, 2013, s. 980-981). Baldaken formunda, dört ayak üzerinde taşınan kare planlı türbenin gövdesi üç sıra tuğla, bir sıra kesme taştan oluşan almaşık duvar tekniği ile örülmüş, gövdenin üzeri kubbe ve külahla örtülmüştür (Kılıcı, 2007, s. 51-52; Seçkin, 2013). Her cephenin ortasında bulunan Bizans mimarisinden devşirme bir sütun, iki adet yarım kemerle ayaklara bağlanmıştır (Kılıcı, 2007, s. 51-52; Seçkin, 2013). Osmanlı Devleti'nin başlarında yapılmış olan bu türbenin Erken Osmanlı Dönemi mimarisini önemli ölçüde etkileyen taş-tuğla almaşık duvar tekniği ve devşirme kullanımını ön plana çıkardığı görülmektedir. Bu anlamda Burgaç Hatun Türbesi'nin de Tokat'taki türbe mimarisinde Bizans etkisini temsil eden yapılardan olduğu görülmektedir. Öte yandan, örnekleri genellikle kilise mimarisinde rastlanan yonca biçimli süs çömlerinin Burgaç Hatun Türbesi'nin süslemesinde kullanılması bu iddiayı desteklemektedir.

Erenler Türbesi, baldaken formu ile dikkat çekmektedir. Baldaken tipi türbelerin 14. yüzyılda ortaya çıkışı, Moğol istilası ardından türbe sayısının ve çeşitliliğinin artmasıyla eş zamanlı olarak yorumlanmaktadır (Kılıcı, 2007, s. 171). Her ne kadar baldaken tipi türbelerin esin kaynağı konusunda kesin bir yargıya varılamasa da Anadolu ve çevresinde bulunan İslamiyet öncesi ve sonrası baldaken kuruluşlu yapı örneklerinin, İran ve Orta Asya'dan gelen mimari ve sanatsal etkilerle özümсенerek yorumlandığını söylemek mümkündür (Bates, 1971, s. 75; Kılıcı, 2007, s. 172).

Kılıcı'nın (2007), tarihlenebilir baldaken tarzı türbeleri kronolojik olarak incelediği çalışmasında Erenler Türbesi, kare planlı baldaken türbelerin ilk örneği olarak listelenmiştir. Benzer bir erken dönem türbe, Kayseri'deki Dörtayak (Kırk Kızlar) Türbesi'dir (Kılıcı, 2007, s. 45-47). Yapı, baldaken kuruluşlu, kare planlı bir türbe ile dikdörtgen planlı bir eyvan türbenin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Baldaken kuruluşlu türbe, sivri kemerli bir gövde, sekizgen kasnak ve pendentiflerle geçiş sağlanan bir kubbe ve külaha sahiptir (Kılıcı, 2007, s. 45). Kitabesi olmayan türbe, yapı tekniğine bakılarak Kılıcı tarafından olasılıkla 14. yüzyılın başlarına, İlhanlı Dönemi'ne tarihlenmektedir (Kılıcı, 2007, s. 45).

Yukarıda bahsi geçen ve 14. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen Gebze'deki Malkoçoğlu Mehmet Bey Türbesi de kare planlı baldaken türbelerdendir. Öte yandan altıgen planlı Suya Kanmış Hatun ve Hızır Bey Türbeleri, baldaken formun poligonal plan tipleriyle denenmesi açısından örnek teşkil etmektedir. Bu bilgiler ışığında, Erenler Türbesi'nin baldaken kuruluşlu türbeler arasında kare planlı olup kesme taş kullanımının görüldüğü erken örneklerden olduğu anlaşılmaktadır.

Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi mimari kuruluşu, yıldız planlı piramidal külâhı ve özellikle de süslemeleriyle dönemin öne çıkan türbelerindendir. Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi'nde görülen, kübik gövde üzerinden sekizgen tambura geçiş ve geçişin dışta tromplarla vurgulanması uygulamasının Anadolu'da bilinen en eski örneği olan yine Tokat'ta bulunan ve 13. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Ali Tusi Türbesi'dir. Neredeyse bir asır önce uygulanmış olan bu teknik, Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi ile çok yakın tarihlerde yapılmış olan Erenler Türbesi'nde de görülmektedir. Benzer kuruluş tekniği, sırasıyla 1330 ve 1349-1350 yıllarına tarihlenen Ankara'daki Ahi Şerafettin ve Tire'deki Süleyman Şah Türbeleri'nde görülmektedir (Acun & İnci, 2016, s. 33; Önkol, 2006, s. 368). İki türbede de kare planlı gövdeden sekizgen kasnağa geçilmektedir ancak dış tromplar bulunmamaktadır (Acun & İnci, 2016, s. 33; Önkol, 2006, s. 368).

14. yüzyıla tarihlenen ve benzer kuruluşlu Erenler, Ankara Ahi Şerafettin ve Tire Süleyman Şah Türbeleri süsleme açısından Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi ile kıyaslandıklarında sadedirler (Acun & İnci, 2016, s. 33; Önkol, 2006, s. 368). Dönemin süsleme açısından en benzersiz örneği Niğde'deki Hüdavend Hatun Türbesi'dir. Anadolu Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın kızı olan ve Abaka Han'ın gelini olarak İlhanlı Sarayı'na giden Hüdavend Hatun, eşi Argun Han'ın ölümünden sonra yurda dönmüş ve 1312 yılında kendisi için Niğde'de bir türbe yaptırmıştır (Parla, 2019, s. 1011-1013). Sekizgen bir kaide üzerine oturan türbenin yine sekizgen bir gövdesi, on altı kenarlı kasnağı ve piramidal bir külâh bulunmaktadır. Kaidesi, kasnağı, taç kapısı ve pencere bulunan cepheleri oldukça süslenmiş olan türbede, mukarnas, bitkisel ve geometrik figürler ve sütunçelerin yanı sıra baroklaşmış iri palmet ve rumi motifleri ile hayat ağacı, yaratıklar, çift başlı kartal, aslan ve insan figürleri gibi kozmolojik öğeler dikkat çeker (Önkol, 1996, s. 174-179; Parla, 2019). Türbenin süslemelerinin, Hüdavend Hatun'un İlhanlı kültürü etkisinde kalmasının bir sonucu olarak şekillendiği düşünülmektedir (Parla, 2019, s. 1028-1029). Nitekim, Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi'ndeki toprak blok üstüne işlenen barok süslemenin dönemin siyasi olayları sonucu doğudan Anadolu'ya gelen ustalar tarafından yapılmış olabileceği söylenebilir.

Önkal'ın (1996, s. 466) belirttiği gibi, İran'da Büyük Selçuklular zamanında yaygın bir biçimde hem yapı malzemesi hem de süsleme ögesi olarak kullanılan tuğla, Anadolu Selçuklu mimarisinde yerini taş malzemeye bırakmıştır. Çalışma konusu olan üç türbenin inşasında kesme ve kaba yonu taş kullanımının Selçuklu mimarisinin etkisi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Erenler Türbesi'nin kasnağı ve kubbesinde, Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi'nin ise hem kasnağı hem de yıldız planlı külahında tuğla kullanılmış olması, tuğlanın tamamen terk edilmediğini, İran geleneğinin bir uzantısı olarak sürdürüldüğünü göstermektedir. Bu türbelerdeki tuğla kullanımında, Tokat'ta tamamen tuğladan inşa edilmiş olan Ali Tusi Türbesi'den esinlenilmiş olabileceği gibi, Moğol baskısı ve İlhanlı hâkimiyetiyle birlikte gelen İran etkisiyle de gerçekleşmiş olabileceği öne sürülebilir.

Sonuç olarak, 14. yüzyıla tarihlenen Burgaç Hatun, Erenler Türbesi ve Nurettin İbn-i Esentimur Türbeleri birlikte değerlendirildiğinde Bizans mimarisi ve sanatı, Anadolu Selçuklu gelenekleri, İran ve Orta Asya mimarisi etkileri ile 13. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekleşen Moğol baskısıyla, devamında da İlhanlı hakimiyetiyle Anadolu'ya gelmiş olan mimari ve sanatsal akımların etkisinde kaldıkları görülmektedir. Bu durum, İlhanlı hakimiyeti sırasında Tokat'ta mimari ve sanatsal açıdan oldukça yaratıcı, İslamiyet öncesi ve sonrası, yerel ve dışarıdan gelen etkilerin harmanlandığı bir mimari ortamın oluştuğuna tanıklık etmektedir.

GÖRSELLER¹⁸

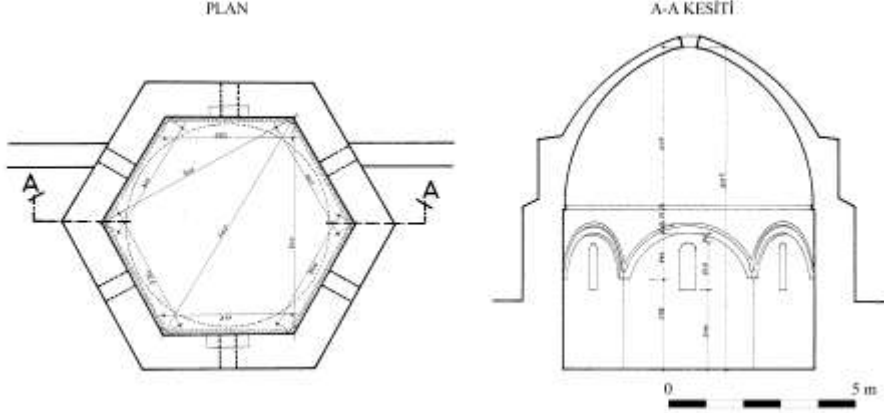

¹⁸ Aksi belirtilmedikçe görseller yazarlara aittir.

Görsel 1. Burgaç Hatun Türbesi, restorasyon öncesi durumu (Kaynak: Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Görsel 2. Burgaç Hatun Türbesi, restorasyon sonrası durumu

Görsel 3. Burgaç Hatun Türbesi, restorasyon projesinden plan ve kesit (Kaynak: Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden alınan projeden işlenerek)

Görsel 4. Burgaç Hatun Türbesi, gövdede kullanılan kesme taş ve tuğla sırası

Görsel 5. Burgaç Hatun Türbesi, cephe

Görsel 6. Burgaç Hatun Türbesi, cephedeki sağır kemerler ve yonca biçimli pişmiş toprak süslemeler

Görsel 7. Burgaç Hatun Türbesi, yonca biçimli pişmiş toprak süslemeler detayı

Görsel 8. Burgaç Hatun Türbesi, üçgen alınlıklar ve kubbe

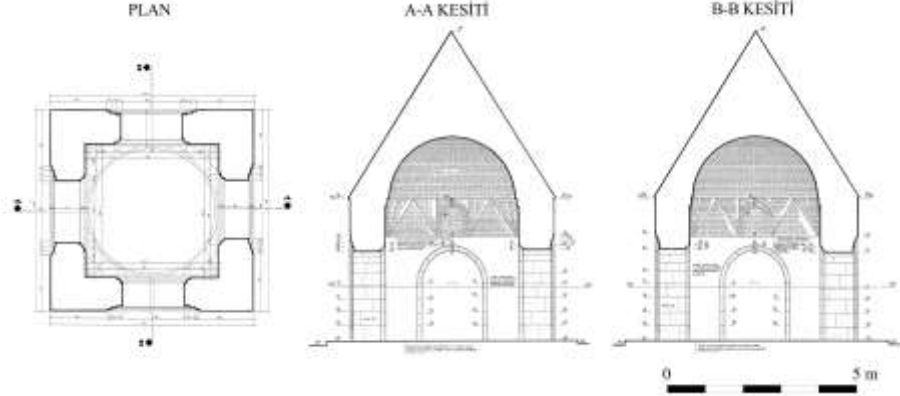
Görsel 9. Burgaç Hatun Türbesi, mihrap

Görsel 10. Erenler Türbesi, restorasyon sonrası güncel durumu

Görsel 11. Erenler Türbesi, restorasyon öncesi durumu (Kaynak: Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü)

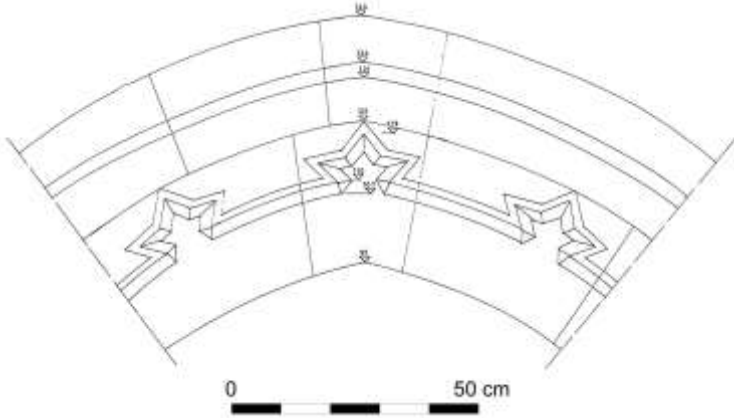
Görsel 12. Erenler Türbesi, restorasyon projesinden plan ve kesitler (Kaynak: Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden alınan projeden işlenerek)

Görsel 13. Erenler Türbesi, kuzey cephedeki kemerli açıklık

Görsel 14. Erenler Türbesi, kuzey cephedeki kemer üzerinde bulunan üç kollu yarım yıldız süsleme detayı

Görsel 15. Erenler Türbesi, rölöve projesinden üç kollu yarım yıldız süsleme detayı (Kaynak: Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden alınan projeden işlenerek)

Görsel 16. Erenler Türbesi, moloz taştan inşa edilen kemer ayağı

Görsel 17. Erenler Türbesi, türbe içinden görünüm. Moloz taş ve tuğla kullanımı

Görsel 18. Erenler Türbesi, kubbe kasnağı

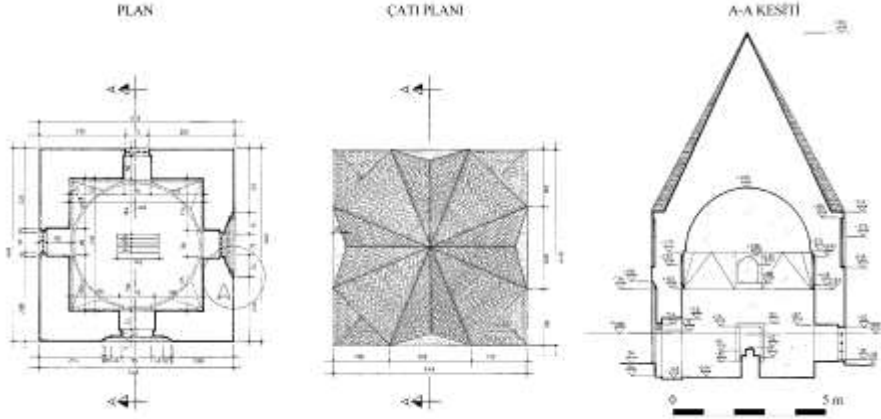
Görsel 19. Erenler Türbesi, kubbe

Görsel 20. Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi

Görsel 21. Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi, yaklaşık 1908-1934 (Kaynak: Fonds Albert Gabriel INHA, Médiathèque du patrimoine et de la photographie, tous droits réservés)

Görsel 22. Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi, rölöve projesinden plan, kesit ve çatı planı (Kaynak: Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden alınan projeden işlenerek)

Görsel 23. Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi, portal

Görsel 24. Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi, kuzey ve batı pencereler

Görsel 25. Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi, doğu cephedeki hacet penceresi

Görsel 26. Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi, doğu cephedeki hacet penceresinde bulunan kabartmalı pişmiş toprak blok

Görsel 27. Nurettin İbn-i Esentimur Türbesi, üst örtü detayı

KAYNAKÇA /REFERENCES

- Acun, H., & İnci, U. (2016). Ankara Ahi Şerafettin Zaviyesi. *Vakıflar Dergisi*, 45, 29-57.
- Açikel, A. (2012). Tokat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 41, s. 219-223). <https://islamansiklopedisi.org.tr/tokat>, Erişim tarihi: 20.06.2022
- Adam, J. P. (2005). *Roman Building Materials and Techniques*. Routledge.
- Akın, E. S. (2009). *Tokat Kenti'nin Fiziksel Gelişimi, Anıtsal ve Sivil Mimari Örneklerinin Analizi ve Değerlendirmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Aksulu, I. (2012). Tokat anıtsal yapılarının tanımlama ve değerlendirme sorunu. A. Açikel, S. Başol, A. O. Solmaz, & M. Hanılçe (Ed.), *Tokat Sempozyumu. 2-3 Kasım 2012 Tokat, Bildiriler* içinde (s. 185-210). Tokat Valiliği Özel İdaresi.
- Akyüz, A. (2010). *Tokat Merkez ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri*. İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Altın, A. (2019). Taşkın Paşa (Damsa) Külliyesi içerisinde yer alan Hızır Bey Türbesindeki Sandukalar. *SUTAD*, 45, 383-408.
- Arık, M. O. (1967). Erken Devir Anadolu - Türk mimarisinde türbe biçimleri. *Anadolu*, 11, 57-100.
- Aslanapa, O. (1989). *Türk Sanatı*. Remzi Kitabevi.
- Bardill, J. (2008). Building materials and techniques. E. Jeffreys, J. Haldon, & R. Cormack (Ed.), *The Oxford Handbook of Byzantine Studies* içinde (s. 335-352). Oxford University Press.
- Bates, Ü. Ü. (1971). An introduction to the study of the Anatolian Türbe and its inscriptions as historical documents. *Journal of Art History*, 4, 74-86.
- Bates, Ü. Ü. (1978). The impact of the Mongol Invasion on Turkish architecture. *International Journal of Middle East Studies*, 9(1), 23-32.
- Bekmez, A. (2016). *Anadolu Selçuklu Döneminde Kadınların Mimari Etkinlikleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Bekmez, A. (2022). *Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisinde Moğol İstilas Sonrası Değişim, Dönüşüm ve Süreklilik*. Pegem Akademi.

- Bilgen, Ç. (2014). *Erken Cumhuriyet Dönemi'ne Ait Bir Kitap Taslağı: Tokat Kent Tarihi Çalışmaları Tokat Müzesi Örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Blessing, P. (2017). All quiet on the Eastern frontier? The contemporaries of Early Ottoman Architecture in Eastern Anatolia. P. Blessing, & R. Goshgarian (Ed.), *Architecture and Landscape in Medieval Anatolia, 1100-1500* içinde (s. 200-223). Edinburgh University Press Ltd.
- Canbulat, İ. (2021). “ÇÂR-TÂK” TAN (چار طاق) “ÇARDAK” A (چاردق) sözcüğün tarihsel semantiği üzerine bir monografi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11(1), 195-225.
- Dalkesen, N. (2018). Türk-Moğol tarihindeki vezirlik kurumunun İlhanlı Hanedanlığındaki uygulamaları çerçevesinde yeniden düşünmek. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 148-170.
- Daş, E. (2003). *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri (1300-1500)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi.
- Demircan, Z. (2004). Orta Anadolu'daki İlhanlı dönemi Mimari eserleri. N. Başgelen (Ed.), *Sanat Tarihinde Gençler Semineri 2003. Bildiriler* içinde (s. 100-119). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Demircan, Z. (2007). Nureddin b. Sentimur Türbesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 33, s. 257-258). <https://islamansiklopedisi.org.tr/nureddin-b-sentimur-turbesi>, Erişim tarihi: 20.6.2022
- Eliüşük, M. (2016). *Anadolu'daki Roma Dönemi Baldaken Tipli Mezar Anıtları*. Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi.
- Ermiş, Ü. M. (2019). Niksar'dan Bizans dönemine ait Keramoplastik ve çini örnekleri. *Art-Sanat*, 12, 193-204.
- Eyice, S. (1961). Bizans mimarisinde dış cephelerde kullanılan bazı keramoplastik süsler (Süs Çömllekleri). *Ayasofya Müzesi Yıllığı* içinde (s. 25-28). Ayasofya Müzesi Yayınları.
- Göde, K. (1987). XIV. yüzyıl Eratnalılar döneminde Tokat. *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat* içinde (s. 17-22). Gelişim Matbaası.
- Grabar, O. (1966). The Earliest Islamic Commemorative structures, notes and documents. *Ars Orientalis*, 6, 7-46.

- Huff, D., & O’Kane, B. (1990). ČAHĀRTĀQ. *Encyclopædia Iranica* içinde (Cilt. 4, Sayı 5, s. 634-642). <http://www.iranicaonline.org/articles/cahartaq>, Erişim tarihi: 14.6.2022
- Kara, D. (2019). *Türkiye’nin Selçuklu Çağı Kadın Türbeleri (1071-1318)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Eskişehir Üniversitesi.
- Kesik, M. (2020). Muinüddin Süleyman Pervane. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 31, s. 91-93). <https://islamansiklopedisi.org.tr/muinuddin-suleyman-pervane>, Erişim tarihi: 20.06.2022.
- Kılıcı, A. (2007). *Anadolu Türk Mimarisinde Erken Devir (XIV-XV. Yüzyıl) Baldaken Tarzı Türbeler*. Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Koshenova, G. (2016). Kazakistan, Taraz’da Babacı Hatun Türbesi. *Bilig*, 77, 183-202.
- Kutlu, M. (2017). 14-15. yüzyıllara ait Osmanlı camilerinde görülen Tuğla-Taş almasıklığı üzerine gözlemler. *Sanat Tarihi Dergisi*, 26, 131-153.
- Nişanyan, S. (2022). Türbe. *Nişanyan Sözlük*. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/t%c3%bcrbe>, Erişim tarihi: 05.06.2022.
- Ögel, S. (1966). *Anadolu Selçukluları’nın Taş Tezyinatı*. Türk Tarih Kurumu.
- Öney, G. (1992). *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Önkal, H. (2006). Türbeler. A. U. Peker, ve K. Bilici (Ed.), *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (Mimarlık ve Sanat)* içinde (Cilt 2, s. 351-370). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özaydın, A. (1993). Danişmendliler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 8, s. 469-474). <https://islamansiklopedisi.org.tr/danismendliler#1>, Erişim Tarihi: 20.06.2022.
- Özaydın, A. (2001). Kadı Burhâneddin Devleti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 24, s. 74-75). <https://islamansiklopedisi.org.tr/kadi-burhaneddin>, Erişim tarihi: 20.06.2022.
- Özbek, Y., & Arslan, C. (2008). *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri* (Cilt 1). Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Parla, C. (2019). Niğde Hüdavend Hatun Türbesi'nde ikonografik yaklaşım. *Turkish Studies Social Sciences*, 14(3), 1007-1032.

- Seçkin, S. (2013). Gebze Malkoçoğlu Türbesi'nin yapım özellikleri ve üst örtü problemine dair öneriler. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(6), 979-991.
- Şaman Doğan, N. (2003). Bezemeye bakış: Anadolu'da İlhanlı izleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 20(1), 150-166.
- Uykur, R. (2003). *Ürgüp Damsa Köyü Taşkın Paşa Külliyesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1927). *Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler*. İstanbul Milli Matbaa.
- Yavi, E. (1986). *Tokat (Komana)*. Güzel Sanatlar Akademisi.
- Yuvalı, A. (2000). İlhanlılar. *Türkiye diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 22, s. 102-105). <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilhanlilar>, Erişim tarihi: 20.06.2022.

EXTENDED ABSTRACT

Aim: The aim of this study is to evaluate the architectural and artistic features of Burgaç Hatun Tomb, Erenler Tomb and Nurettin İbn-i Esentimur Tomb which are among the independent tombs that have survived in the city center of Tokat. All tombs are dated to the 14th century and associated with the period when Tokat was under Ilkhanid rule. These tombs have been previously the subject of various studies, however an overall study which examines them together and focuses on the architectural and artistic features of the period is currently lacking. With this study, it is aimed to explore the architectural and artistic characteristics in Tokat during the 14th century when Anatolia was experiencing political transformation, within the context of Islamic monumental tomb architecture.

Methodology: Within the scope of the research, first, literature review was conducted. Then, documents, photographs and reports related to the tombs were obtained from the Tokat Regional Directorate of Foundations. Finally, field study was carried out during which the tombs were examined and photographed in situ. The documents obtained from the Tokat Regional Directorate of Foundations., and on-site observation and photographs acquired during the field survey are used as primary sources, and all other outcomes of scientific research on this subject are used as secondary sources.

Findings: Burgaç Hatun Tomb, Erenler Tomb and Nurettin İbn-i Esentimur Tomb, which are examined in the study and dated to the 14th century, stand out with their unique architectural and decorative features. Burgaç Hatun Tomb differs from the other two in terms of being one of the earliest hexagonal tombs in Anatolia and reflecting elements of Byzantine art and architecture, such as alternating brick-stone masonry and quatrefoil ceramoplastic decorations. Erenler Tomb is one of the first examples of baldachin-type tombs, reflecting an interpretation of pre- and post-Islamic architecture in Anatolia together with architectural and artistic influences from Iran and Central Asia. Nurettin İbn-i Esentimur Tomb, which attracts attention with its star-shaped pyramidal brick cone, is distinguished by its baroque window decoration on its eastern façade.

Conclusion: Islamic monumental funerary architecture was widespread in Muslim countries, especially Iran and Central Asia. After the Turkish conquest of Anatolia, Islamic mausoleums began to spread in the region. The number of Islamic tombs increased following the transformation of the religious and intellectual environment as a result of the migrations of religious leaders and their followers, who were driven from east to west by the Mongol invasion in the 13th century. Moreover, the builders and artists who came with the same wave of immigration were influential in the architectural and artistic interaction. Located at the intersection of trade routes and suitable for settlement with its rich agricultural lands, Tokat was eventually affected by these migrations.

An overall assessment shows that, all three tombs were under the influence of Byzantine architecture and art, the Anatolian Seljuk architectural traditions, the architectural and artistic influence of Iran and Central Asia, and the artistic influence of the groups that came to Anatolia following the Mongolian pressure that took place after the second half of the 13th century. This situation witnesses an architectural environment in Tokat, which was very creative architecturally and artistically, blending pre-Islamic and post-Islamic, local and external influences in Tokat during the Ilkhanid rule.